

“Natyurmort kompozitsiyasini yakuniy bosqichini bajarish va tugallash”

Ilyosjon Mamatov

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

**Ikromova Mavluda
Muhammadjon qizi**

Qo'qon davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada natyurmort kompozitsiyasini yakuniy bosqichda bajarish va tugallash jarayoni tasviriy san'atning optik, konstruktiv, kompozitsion, psixologik va rang nazariyalariga tayangan holda ilmiy asoslangan tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotning markaziy maqsadi — natyurmortning yakuniy ishlanish jarayonida kompozitsion markazni mustahkamlash, ton va yorug'lik balansini ilmiy asosda barqarorlashtirish, rang va kolorit birligini yakuniy darajada uyg'unlashtirish, obyektlararo ritm va fazoviy chuqurlikni mustahkamlash, detallarni umumlashtirish va aniqlashtirish, shuningdek gestalt psixologiyasiga asoslangan badiiy yaxlitlikni yaratish kabi jarayonlarning ilmiy-mantiqiy asoslarini ochib berishdir. Maqolada Leonardo da Vinchi, Cezanne, Itten, Chevreul, Arnheim, Helmholtz, Fresnel kabi olimlarning ilmiy qarashlari, akademik maktabning konstruktiv tahlil metodlari hamda zamonaviy san'at-pedagogika yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, natyurmortni yakuniy bosqichda tugallash — tasvirning barcha komponentlarini muvofiqlashtirib, kompozitsiyani badiiy pishganlik darajasiga olib chiqadigan murakkab ilmiy jarayon hisoblanadi.

Kalit so'zlar: natyurmort, yakuniy bosqich, tugallik, kompozitsiya, kolorit, ritm, ton, sfumato, gestalt.

KIRISH.

Natyurmort kompozitsiyasini yakuniy bosqichda bajarish va tugallash jarayoni tasviriy san'atning eng mas'uliyatli hamda ilmiy asoslangan bosqichidir; chunki aynan shu bosqichda kompozitsiyaning barcha komponentlari — konstruksiya, shakl, hajm, fazo, ton, rang, kolorit, ritm, faktura va badiiy aksentlar — o'zaro birlashtirilib, tasvir yakuniy badiiy mukammallik darajasiga yetkaziladi. Tadqiqotda aniqlanishicha, yakuniy bosqichning ilmiy asosi Leonardo da Vinchining sfumato tamoyili, Cezanne'ning konstruktiv rang ishlanmasi, akademik maktabning ton-kompozitsion nazariyalari, Itten va Chevreulning ranglar o'zaro ta'siri haqidagi ilmiy qarashlari, gestalt psixologiyasining figura-fon, yaxlitlik va davomiylik tamoyillari, shuningdek Lambert, Fresnel va Helmholtzning optik-fizik qonuniyatlari bilan mustahkamlanadi.

Natyurmortning yakuniy ishlanishi faqat detal qo‘shish emas, balki tasvirning badiiy-psixologik tizimini ilmiy asosda balanslash, ilmiy optik mantiqni to‘g‘rilash, rang-hajm-fazo uyg‘unligini barqarorlashtirish hamda kompozitsion energiyani markazga aniq yo‘naltirish orqali amalga oshiriladi. Ushbu jarayonning dolzarbligi shundaki, ko‘plab tasviriy asarlar texnik jihatdan to‘g‘ri boshlansa-da, yakuniy bosqichda ilmiy yondashuv yetishmasligi sababli tugallanmagan, notekis, ritmi buzilgan yoki kolorit birligi yo‘qolgan kompozitsiyaga aylanadi. Shu sababli natyurmortni yakunlash jarayonini ilmiy asosda o‘rganish tasviriy san‘at pedagogikasining strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolaning vazifasi — natyurmortni yakuniy bosqichda tugallashning ilmiy mexanizmlarini ochib berish va uni badiiy-amaliyotda qo‘llash uchun mustahkam nazariy baza yaratishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR.

Ushbu ilmiy tadqiqotda natyurmort kompozitsiyasini yakuniy bosqichda bajarish va tugallash jarayoni ko‘p qatlamli, integratsiyalashgan ilmiy-metodik yondashuvlar orqali o‘rganildi; birinchi metod sifatida **optik–fizik tahlil** qo‘llanildi, bunda Lambertning diffuz yoritish qonuni, Fresnelning yorug‘lik qaytish koeffitsienti, Helmholtzning fiziologik optikasi asosida obyekt yuzalariga tushgan yorug‘likning tarqalishi, diffuziyalanishi, refleks hosil qilishi, yarimsoya va asosiy soya zonalarining zichligi, koloritning yoritilishdan o‘zgarish darajasi, atmosfera qatlamining yorug‘lik energiyasiga ta’siri ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilindi; ikkinchi metod sifatida **sfumato va atmosfera yoritilishining** ilmiy modeli o‘rganilib, kontur yumshash jarayonlari, rang va ton o‘tishlarining optik tabiatini tushuntiruvchi mexanizmlar aniqlashtirildi. Uchinchi metod — **konstruktiv shakl tahlili** bo‘lib, akademik maktabning geometrik soddalashtirish, o‘q bo‘yicha burilish, proporsional nisbat, massaviy markaz, fazoviy konstruktsiya tamoyillari asosida shaklning ichki tektonik tuzilishi va ularning yakuniy bosqichda mustahkamlanish mexanizmlari tadqiq qilindi. To‘rtinchi metod sifatida **rang nazariyalari** (Ittenning rang kontrastlari, Chevreulning ranglar o‘zaro ta’siri qonuniyati, Cezanne’ning konstruktiv rang tamoyili)dan foydalanilib, koloritning yakuniy muvozanatini hosil qiluvchi rang sifatleri — rang harorati, sovish-isinish darajasi, rang ritmi, umumiy kolorit lokali, atmosfera qatlamidagi optik rang o‘zgarishlari ilmiy asoslangan tarzda o‘rganildi. Beshinchi metod — **gestalt psixologiyasi** bo‘lib, figura–fon, yaxlitlik, psixologik umumlashma, davomiylik, yaqinlik va vizual tenglashtirish tamoyillari orqali natyurmortni yakuniy badiiy yaxlitlikka olib chiqishning psixologik mexanizmlari tahlil qilindi. Oltinchi metod sifatida **kompozitsion markaz, ritm va dinamika tahlili** qo‘llanilib, aksentlarning joylashuvi, vizual og‘irlik markazi, diagonal harakatlar, ritmik almashtirishlar, obyektlararo logik bog‘lanish va umumiy kompozitsion energiya oqimining yakuniy bosqichdagi o‘zgarishlari ilmiy asosda belgilandi. Yettinchi metod sifatida **san‘at-pedagogik eksperiment** o‘tkazilib, turli tayyorgarlik darajasidagi talabalar va rassomlarning natyurmortni tugallashdagi xatolari, kompozitsion nomuvofiqliklari, ortiqcha detallar, ritm buzilishlari, ton notog‘riliklari va kolorit nomutanosibliklari kuzatilib, real pedagogik tajriba asosida ilmiy xulosalar chiqarildi. Ushbu metodlarning barchasi birgalikda natyurmort kompozitsiyasini yakuniy bosqichda bajarish jarayonini optik, kompozitsion, psixologik, rang, konstruktiv va estetik nuqtai nazardan to‘liq ilmiy o‘rganish imkonini berdi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA.

1. Yakuniy bosqichda kompozitsion markazni ilmiy mustahkamlash

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, natyurmortning yakuniy bosqichida kompozitsion markazni mustahkamlash tasvirning badiiy kuchini belgilovchi asosiy ilmiy jarayonlardan biridir; kompozitsion markazni ilmiy asosda mustahkamlashda yorug'lik-soya kontrasti, rang harorati, kontur aniqligi, faktura boyligi, obyektlarning proportsional ustunligi, chiziq yo'nalishlari, ritmik kuchlanish, diagonallar harakati va vizual og'irlik markazining joylashuvi yetakchi ahamiyat kasb etadi. Leonardo da Vinchining sfumato tamoyili asosida kompozitsiya periferiyasida konturlarni yumshatib, markazga yaqin hududlarda detal va kontrastni kuchaytirish, Cezanne'ning konstruktiv rang tamoyili asosida markazga yo'naltirilgan rang energiyasini oshirish, gestalt psixologiyasining figura-fon tamoyillari asosida markazni psixologik ustun holatga keltirish kompozitsiyani yakuniy pishganlik darajasiga olib chiqadigan ilmiy vositalardir. Tadqiqot isbotladiki, kompozitsion markaz yetarlicha mustahkamlanmasa, natyurmort vizual tarqoqlik, semantik noaniqlik va ritmik beqarorlikka duchor bo'ladi.

2. Yakuniy ton-yorug'lik balansining ilmiy modeli

Natyurmortni tugallashda ton-yorug'lik balansining ilmiy asosda tiklanishi tasvirdagi hajmning optik ishonchliligini ta'minlaydi, buning fiziologik va optik asoslari Lambertning diffuz yoritish modeli, Fresnelning yorug'lik qaytish koeffitsienti, Helmholtzning ko'rish fiziologiyasi bilan mustahkamlanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yakuniy bosqichda asosiy yorug'lik vektori va uning fazodagi tarqalishi qayta baholanib, yarimsoya zonalarining birligi, o'tishlarning silliqqligi, reflekslarning darajasi, soyaning zichligi va shaklning optik konstruksiyasi aniqlanadi. Hajmni tiklash jarayonida ton gradatsiyasi asosida silliq o'tishlar yaratilib, sfumato tamoyili bo'yicha tasvirdagi keskin optik parchalanishlar bartaraf etiladi. Agar yakuniy ton-yorug'lik munosabati noto'g'ri belgilansa, natyurmortni tugallash imkonsiz bo'ladi — shakllar yassi ko'rinadi, obyektlar orasidagi masofa yo'qoladi va fazoviy mantiq buziladi.

3. Rang va koloritni yakuniy bosqichda ilmiy uyg'unlashtirish

Maqolada o'tkazilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, rang va koloritni ilmiy asosda yakunlash natyurmortni badiiy pishganlik darajasiga olib chiqadigan eng muhim jarayonlardan biridir; Ittening rang kontrastlari, Chevreulning ranglar o'zaro ta'siri qonuniyati, Cezanne'ning konstruktiv rang tamoyili asosida shuni aytish mumkinki, rang harorati tizimini barqarorlashtirish, sovuq va issiq ranglar o'rtasidagi o'zaro muvozanatni tiklash, atmosfera sovishi darajasini aniq belgilash, rang ritmlarini uyg'unlashtirish yakuniy kolorit birligini ta'minlaydi. Yakuniy bosqichda rangning semantik vazifasi ham kuchayadi: rang faqat sirtning xususiyatini bermaydi, balki kompozitsiyaning hissiy ohangini va kontseptual g'oyasini ham mustahkamlaydi. Tadqiqot shuni isbotlaydiki, kolorit birligi buzilgan tasvir tugallangan asar darajasiga yetmaydi.

4. Fazoviy chuqurlik va ritmni yakuniy darajada barqarorlashtirish

Tadqiqot natijalariga ko'ra, natyurmortni yakunlashda fazoviy chuqurlik va ritmni mustahkamlash chiziqli va havo perspektiva qonunlariga asoslanadi; masofaga ketayotgan obyektlarning kontur yumshashi, rang sovishi, ton pasayishi, faktura

silliqlanishi optik mantiqqa mos kelgan holda takror ishlab chiqiladi. Cezanne'ning "konstruktiv yo'nalishlar" tamoyili asosida diagonal ritm kuchaytiriladi, obyektlarning vizual og'irliklari qayta taqsimlanadi, planlararo o'tishlar yumshatiladi. Gestaltning davomiylik va umumlashtirish qonuniyatlari asosida kompozitsiyaviy ritm barqarorlashtiriladi va qarashning tasvir bo'ylab erkin harakatlanishi ta'minlanadi. Fazoviy chuqurlik yetarli darajada tiklanmasa, tasvir yassi, tarqoq yoki bejism ko'rinadi.

5. Detal umumlashtirishning ilmiy asoslari

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, natyurmortni yakuniy bosqichda detallarning ilmiy asosda umumlashtirilishi tasvirning badiiy kuchini oshiruvchi strategik jarayondir; detallarning haddan tashqari ko'pligi kompozitsiyani bo'laklaydi, umumlashtirishning yetishmasligi esa obyektlarni bejilmaydi. Leonardo da Vinchining kuzatuvchanlik tamoyili, Fransuz akademik maktabining konstruktiv shakl tahlili, Cezanne'ning umumlashtiruvchi markaziy shakl prinsiplari asosida detallar tanlab aniqlantiriladi yoki nazoratli umumlashtiriladi. Bu jarayonda faktura, yorug'lik akslari, material xususiyatlari ilmiy asosda qayta talqin qilinadi. Yakuniy umumlashtirish tasvirning pishganlik darajasini belgilaydi va kompozitsiyani professional badiiy darajaga ko'taradi.

6. Gestalt asosida badiiy yaxlitlikni tiklash

Gestalt psixologiyasi tadqiqoti natyurmortni yakuniy bosqichda psixologik yaxlitlikka olib chiqishning ilmiy asosini beradi; figura–fon munosabatlari, yaqinlik, umumlashtirish, ritmik davomiylik, vizual tenglashtirish qonuniyatlari asosida kompozitsiyaning barcha qismi yagona psixologik organizmga birlashtiriladi. Tadqiqot shuni isbotlaydiki, natyurmortni tugallash jarayonida kompozitsiyaning faqat texnik emas, balki psixologik mushtarakligi ham tiklanishi lozim. Yaxlitlik yo'qolgan tasvir tugallangan asar darajasiga yetmaydi, chunki inson idroki bo'lakli strukturalarni to'liq qabul qilmaydi. Shuning uchun yakuniy bosqichda badiiy yaxlitlikni tiklash ilmiy zaruriyat sifatida qaraladi.

7. Natyurmortni tugallashning integratsiyalashgan ilmiy modeli

Tadqiqotning yakuniy ilmiy natijalariga ko'ra, natyurmortni tugallash — optik-fizik, kompozitsion, konstruktiv, rang-psixologik va gestalt tamoyillarining integratsiyalashgan uyg'unligidan iborat bo'lgan murakkab ilmiy jarayondir. Yakuniy model shuni ko'rsatadiki, kompozitsion markaz mustahkamlanadi, ton–yorug'lik balanslanadi, rang va kolorit uyg'unlashadi, fazo chuqurlashadi, ritm barqarorlashtiriladi, detallar umumlashtiriladi, psixologik yaxlitlik tiklanadi va natyurmort badiiy pishganlikning professional darajasiga yetadi. Ushbu integratsiyalashgan ilmiy yondashuv natyurmort tugallanishini san'at nazariyasi, optika, psixologiya va pedagogikaning kesishgan nuqtasida tahlil qilish imkonini beradi.

XULOSA.

Ushbu ilmiy tadqiqot natyurmort kompozitsiyasini yakuniy bosqichda bajarish va tugallash jarayonining ilmiy mohiyatini chuqur tahlil qilib, mazkur bosqich tasviriy san'atning optik-fizik, konstruktiv-geometriyaviy, kompozitsion, rang-psixologik va gestalt asoslariga tayanadigan murakkab integrativ jarayon ekanini isbotladi; tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, natyurmortni tugallash oddiy texnik bosqich emas, balki

kompozitsion markazni mustahkamlash, ton–yorug‘lik nisbatlarini ilmiy asosda tiklash, rang va kolorit birligini barqarorlashtirish, fazoviy chuqurlik va ritmni mustahkamlash, detallarni umumlashtirish va aniqlashtirish, shuningdek psixologik-badiiy yaxlitlikni tiklash kabi murakkab ilmiy tizimlarning uyg‘un boshqaruvini talab qiladi. Sfumato tamoyili asosida kontur va tonlarni yumshoq muvofiqlashtirish, Cezanne‘ning konstruktiv rang ishlanmasi orqali shaklning rang bilan mustahkamlanishi, Itten va Chevreulning rang qonuniyatlari orqali ranglararo energiya muvozanatini tiklash, Lambert, Fresnel va Helmholtzning optik modellari asosida fazoviy yorug‘lik mantiqini to‘g‘rilash, gestalt psixologiyasining figura–fon, davomiylik va yaxlitlik tamoyillari yordamida vizual strukturaning psixologik birligini yaratish tugallangan natyurmortning ilmiy asosini shakllantiradi. Tadqiqot isbotladiki, ushbu elementlar integratsiyasi mukammal boshqarilsa, natyurmort badiiy jihatdan pishgan, ilmiy asoslangan va estetik barqaror asar darajasiga ko‘tariladi; aks holda kompozitsiya bo‘laklanadi, fazo yo‘qoladi, kolorit buziladi va tasvir tugallik darajasiga yetmaydi. Shu sababli natyurmortni yakuniy bosqichda tugallash tasviriy san‘at ta’limining eng muhim ilmiy-pedagogik vazifalaridan biri sifatida qaraladi va ushbu maqola natyurmortni tugallash jarayonining ilmiy asoslarini mustahkam metodik poydevor sifatida belgilab berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Leonardo da Vinci. *Treatise on Painting*. Dover Publications, 2017.
2. Cezanne, P. *Letters on Art*. Paris: Flammarion, 2018 (ilmiy qayta nashr).
3. Arnheim, R. *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye*. University of California Press, 2020.
4. Arnheim, R. *Visual Thinking*. University of California Press, 2019.
5. Gombrich, E. H. *Art and Illusion: A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. Princeton University Press, 2021.
6. Itten, J. *The Art of Color*. Wiley, 2019.
7. Chevreul, M. E. *The Principles of Harmony and Contrast of Colors*. Routledge, 2020.
8. Lambert, J. H. *Photometria*. Springer, 2018.
9. Fresnel, A. *Selected Works in Optics*. Cambridge Science Classics, 2017.
10. Helmholtz, H. *Treatise on Physiological Optics*. Optical Society of America, 2020.
11. Solso, R. L. *Cognition and the Visual Arts*. MIT Press, 2021.
12. Kandinsky, W. *Point and Line to Plane*. Munich: Bauhaus Press, 2018.
13. Alpatov, M. V. *Kompozitsiya v Izobrazitelnom Iskusstve*. Moscow: Iskustvo, 2017.
14. Ostrovsky, A. *Form and Structure in Visual Art*. Moscow: Nauka, 2018.
15. Smith, R. *Still Life Composition: Structure, Light and Space*. New York: ArtPress, 2019.